

חיוב נשים בכרכת המזוןראשי פרקים:

1. בירור הגמרא בכרכות כ' ע"ב - כ"א ע"א.
2. מחלוקת רש"י - תוס' בהסבר הגמרא והבנת נקודת מחלוקתם.
3. תליית מחלוקת רמ"א - "ערוך השולחן" במחלוקת רש"י - תוס'.
4. מחלוקת הראשונים בשיעור המחייב ברכת המזון.
5. סיעת הראשונים המחייבת את הנשים כבהמ"ז מדאורייתא.
6. סיעת הראשונים המחייבת את הנשים כבהמ"ז מדרבנן.
7. הכרעת הבעיה הלכה למעשה.

1. הגמרא בכרכות כ' ע"ב - כ"א ע"א:
 החיוב כבהמ"ז לאחר הסעודה הוא, כידוע, מן התורה, שנאמר 1 :
 "ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך".
 ראה ברכות כ"א ע"א. באשר לחיוב נשים בכרכת המזון ישנה שאלה אם
 הוא מן התורה או מדרבנן.
 שנינו במשנה 2 : "נשים ועבדים וקטנים פטורים מק"ש ומן
 התפילין וחיבין בתפילה ובמזוזה ובכרכת המזון". על כך שאל רבינא
 את רבא אם חיובן הוא מדאורייתא או מדרבנן.

1. דברים ח', י'. 2. ברכות פ"ג מ"ג.

ישנה מחלוקת בין רש"י לתוספות בהכנת צדדי הספק של החיוב:

דרכבן	דאורייתא	
<p>כתיב "על הארץ הטובה אשר נתן לך", והארץ לא ניתנה לנקבות להתחלק (בנות צלפחד נטלו חלק אביהן שהיה מיוצאי מצרים).</p>	<p>כתיב "ואכלת ושבעת וברכת" והויה ליה מצוות עשה שאין הזמן גרמא.</p>	<p>רש"י</p>
<p>כתיב "על בריתך שחתמת בכשרנו ועל תורתך שלמדתנו", ומי שלא אומר ברית ותורה כבהמ"ז - לא יצא ידי חובתו (ע"פ הגמ' מ"ט.).</p>	<p>כיון דלא שייך בהו ברית ותורה כלל, הוי שפיר דאורייתא.</p>	<p>תוס'</p>

הנ"מ המובאת בגמ' היא בהוצאת הרבים ידי חובתם: אם חיוב הנשים הוא מדאורייתא, כי אז הן תוכלנה להוציא אף את המחוייבים מדאורייתא. אך אם חיובן הוא מדרכבן, הן תוכלנה להוציא רק את מי שאכל שיעור דרכבן, ולא את מי שאכל שיעור דאורייתא³.

רבא ניסה לפתור את הכעיה ע"י הבאת ת"ש: "באמת אמרו בן מדרך לאביו ואשה מברכת לבעלה... " - ומכאן חייבים לומר שחיוב הנשים הוא מדאורייתא. ביחס לקטן צ"ל שאביו אכל שיעור דרכבן ומשום כך הבן יכול להוציאו.

2. מחלוקת רש"י - תוס' בהסבר הגמרא והכנת נקודת מחלוקתם: תוס' על אתר תמה על רש"י. אם סיבת החיוב לפי רש"י. היא מטעם "על הארץ הטובה אשר נתן לך" - ונשים לא נטלו חלק בארץ, כי אז

3. עיין לקמן במחלוקת הראשונים בחיוב השיעורים מדאורייתא ומדרכבן.

גם כהנים אינם חייבים מן התורה, שהרי אף הם לא נטלו חלק בארץ⁴. לכן מסבירים התוס', שלומדים את החיוב מהפסוק "על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו", ונשים לא איתנהו לא כברית ולא בתורה. עצם העובדה שרש"י לא התמודד עם שאלת הכהנים, מלמדת על הבדל מהותי שבין תוס' לרש"י. תוספות הבינו שהמעמד של נשים ושל כהנים זהה מבחינת החיוב, היינו: גם כהנים וגם נשים הם בכלל הערבות של כלל ישראל, וממילא אם נשים אינן יכולות לברך מטעם "על הארץ הטובה אשר נתן לך", אז גם כהנים אינם יכולים לברך. רש"י, לעומת זאת, הבין שמעמדן של הנשים שונה בתכלית מזה של הכהנים. הכהנים הם בכלל הערבות של כלל ישראל, ומטעם זה הם יכולים להוציא אחרים ידי חובה, אולם נשים, מאחר ואינן בכלל הערבות, ממילא אינן יכולות להוציא אחרים ידי חובתם.

הרא"ש בסוגייתנו הבין כמו רש"י, והסביר שכיוון שכתוב "על הארץ הטובה אשר נתן לך", ונשים לא נטלו חלק בארץ, הן לא תתחייבנה. הרא"ש, אף כאן כמו רש"י, לא התייחס כלל לכהנים, כיון שהוא הבין שכהנים ונשים לא נמדדים באותם קריטריונים: הכהנים הם בכלל ערבות (ומטעם זה יוציאו), אך הנשים אינן בכלל ערבות. אף רבנו יצחק, המובא להלן בתלמוד רבנו יונה, הסביר כמו הרא"ש.

3. תליית מחלוקת רמ"א - "ערוך השולחן" במחלוקת רש"י - תוס':

את בסיס המחלוקת הזו שבין רש"י לתוס' ניתן לראות, לענ"ד, במחלוקת שבין הרמ"א ל"ערוך השולחן" לעניין ההלכה למעשה. הרמ"א כותב⁵: "ונשים ועבדים לא יאמרו ברית ותורה דנשים לאו בני ברית נינהו, ועבדים לאו בני תורה נינהו". הרמ"א פוסק, אפוא, חד משמעית, שנשים ועבדים ידלגו על הקטע של "ברית ותורה", כיון שעניינים אלו אינם שייכים בהם. "ערוך השולחן" כותב באותו סימן סעיף ח':

"... אבל המנהג שהנשים אינן מדלגות ברית ותורה, וטרחו המפרשים למצוא טעם בזה. אמנם באמת אינן צריכות לומר, אבל אין קפידא כשיאמרו, דהא הפירוש של ברית ותורה כתבו

4. ה"מעדני יום-טוב" כותב שהרא"ש לא התייחס לכהנים מכיון שהיו להם 48 עיירות, וממילא

הם יכולים לומר "על הארץ הטובה אשר נתן לך". 5. סימן קפ"ז סעיף ג'.

בשנמול אברהם כרת איתו ברית, וכשנתן התורה נתן להם את הארץ, כדכתיב ויתן להם ארצות גויים בעבור ישמרו חוקיו ותורותיו ינצורו, וממילא דמאותו עת גם הנשים נתקברו לה', ולפי"ז כשאומרות על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה, מבארות הסיבה שזהו מזמן ברית ותורה, וכשאומרות על בריתך וכו' ועל תורתך הכוונה לכלל ישראל".

ניתן לראות שמחלוקת זו דומה למחלוקת שבין רש"י לתוס'. הרמ"א הבין שנשים אינן יכולות לומר "ברית ותורה", כיון שדברים אלו אינם קשורים אליהן בצורה ישירה. אולם "ערוך השולחן" סובר, שנשים יכולות לומר "על בריתך ועל תורתך", מצד הערכות ההדדית של כלל ישראל. יוצא לפי"ז שהרמ"א פוסק לפי שיטתו של רש"י, ואילו "ערוך השולחן" לפי תוס'.

4. מחלוקת הראשונים בשיעור המחייב ברכת המזון 6 :

יש מחלוקת ראשונים ידועה ביחס לשיעור הקובע חיוב ברכת המזון מדאורייתא או מדרבנן. רש"י, תוס' ורמב"ם קובעים ששיעור כזית לר"מ וכביצה לר"י אינם קובעים חיוב ברהמ"ז אלא מדרבנן, שהרי אין בהם כדי שביעה, ונביא את דבריהם כלשונם:
רש"י 7 :

"כגון כזית לר"מ וכביצה לר"י, דמדאורייתא ואבלת ושבעת וברכת כתיב, אבל בשיעור כי האי לא מחייב אלא מדרבנן".

תוס' 8 :

"ואומר הר"י דהני קראי אסמכתא בעלמא נינהו דמדאורייתא בעינן שביעה גמורה ... ועוד אי כזית או כביצה הוי דאורייתא איזה שיעור דרבנן".

רמב"ם 9 :

"ואינו חייב מה"ת אא"כ שבע שנאמר ואכלת ושבעת וברכת...".

לעומתם יש ראשונים הפוסקים ששיעור כזית או כביצה קובע חיוב בהמ"ז דאורייתא. בדרך זו הולכים הראב"ד והרשב"א למשל. ובלשונם:

6. מחלוקת זו אינה קשורה ישירות לענייננו, אך היא רלוונטית לנ"מ שהגמ' הביאה, למחלוקת

רמב"ם - ראב"ד וכן לשאלתו של תלמיד רכנו יונה. 7. ברכות כ':. 8. ברכות מ"ט: ד"ה "ר"מ

סכר". 9. הל' ברכות פ"א ה"א.

ראב"ד 10 :

"דקי"ל אכילה כזית וכביצה דאורייתא היא, שהרי מוציאין אחרים שאכלו כדי שבען...".

רשב"א 11 :

"מכאן נראה דכזית לר"מ וכביצה לר"י הוי דאורייתא...".

יש פוסקים שחלקו בין כזית לכביצה, כזית - דרבנן אך כביצה - דאורייתא. את הדרך הזו נקטו בעל ספר החינוך ותלמיד רבנו יונה: ספר החינוך 12 :

"ואמרו ג"כ ששביעה דאורייתא היא בכביצה בלבד דבהכי מיתבא דעתא דאיניש...".

תלמיד רבנו יונה 13 :

"ושיעור שביעה אינו בפחות מכביצה שזה לא נקרא אכילה כדאמר בסוכה 14 מעשה ונתנו לר' צדוק אוכל פחות מכביצה, נטלו במפה ואכלו חוץ לסוכה ולא בירך אחריו דאלמא משמע דלא חשבינן ליה אכילה, ושיעור שביעה לא הוי אלא כביצה או יותר...".

5. סיעת הראשונים המחייבת את הנשים בבהמ"ז מדאורייתא:

הראב"ד כותב בהשגותיו על בעל המאור 15 :

"ולזו הסוגיא ודאי לא שנא אכל כזית ולא שנא אכל כדי שבעו, עבד ואשה מוציאין אותו... וכזית דאורייתא הוא, וכן ההלכה" 16 .

וכן בהתייחסו לתוספתא שהביאה הגמ' בדף כ' ע"ב ("כאמת אמרו...") קובע הראב"ד, שחיוב נשים בבהמ"ז הוא מדאורייתא, ומשום כך הן יכולות להוציא את בעליהן.

10. השגות הל' ברכות פ"ה הט"ו. 11. ברכות מ"ט.: 12. מצוה ת"ל ד"ה "ויש

מרביתינו" 13. ברכות פ"ג. 14. סוכה כו.: 15. סוגיותנו כרכות כ.: 16. ראוי

לציין שהראב"ד עקבי בשיטתו שכן גם בהשגותיו לרמב"ם (הל' ברכות פ"ה הט"ו) כתב שכזית הוא

שיעור דאורייתא.

לעומת הראב"ד הנ"ל כותב הכלבו בשם הראב"ד 17, שנשים אינן אומרות "על ברייתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדתנו" - וממילא אינן יכולות להוציא גברים. יוצא לפי"ז שיש סתירה בראב"ד: מהשגותיו יוצא שנשים יכולות להוציא גברים, ואילו ע"פ הכלבו יוצא, שנשים אינן יכולות להוציא גברים.

ה"דרישה" בסימן קפ"ו סעיף א' מתרץ, שבאמת כל המשנה ממטבע שטבעו בו חכמים לא יצא ידי חובתו, אולם אין הדבר לעיכובא, ולכן כתב הכלבו בשם הראב"ד שבד"כ אינן יכולות להוציא אחרים ידי חובה. אולם בהשגותיו מתייחס הראב"ד למקרה שבו אינו יכול לברך, ואין מי שיכול להוציאו - במקרה כזה אשה תוכל להוציאו ידי חובה. הרשב"א בחידושו על אתר כותב, שחייוב נשים בבהמ"ז הוא מדאורייתא, מכמה סיבות:

א. רבא הוא רבו של רבינא, ולכן נפסוק כדברי הרב, שאמר שחייובן הוא מדאורייתא.

ב. על הציטוט מהמשנה: "וחייבים בכרכת המזון" שאלה הגמרא - פשיטא, ותירצה שהיתה לנו הו"א לומר, שבהמ"ז היא מצוות עשה שהזמן גרמא 18. משמע, שגם נשים חייבות בה מה"ת.

לעניין ההלכה כותב הריטב"א:

"י"א דקי"ל כרבא דאמר דחייבות מדאורייתא חדא דהוא רביה דרבינא, ועוד מדאמרינן לעיל "וחייבים בכרכת המזון פשיטא" ומהדרינן - "מהו דתימא הואיל וכתיב בתת ה' לכם וכו' כמצוות עשה שהזמן גרמא דמי קמ"ל", אלמא דפשיטא להו דחייבות מדאורייתא".

יוצא, אם כן, שהריטב"א פוסק כמו רבו, הרשב"א.

המאירי 19 מביא את המחלוקת הנ"ל, ובנוסף מביא ראיה לכך שחייוב נשים הוא מדאורייתא:

"... דאמר רב חננאל אמר רב לא אמר ברית ותורה ומלכות - יצא. ברית לפי שאינה בנשים, תורה ומלכות לפי שאינן לא בנשים ולא בעבדים..."

17. הלכות בהמ"ז סימן נ"ה. 18. "... מהו דתימא הואיל וכתיב בתת ה' לכם בערב בשר לאכול

ולחם בכוקר", קמ"ל שלא. 19. בסוגיתנו ד"ה "מה שביארנו".

אם נאמר שנשים אינן חייבות בדאורייתא, מה אכפת לנו אם אינן אומרות ברית? אלא וודאי יוצא שחיוב נשים הוא מדאורייתא, ובכל זאת מי שלא אמר ברית - יצא ידי חובת ברכת המזון. הר"ן 20 מביא את מהלך גמרתנו (עד הדחייה "בדאכל שיעור דרבנן"), ואח"כ כותב:

"... אבל למאי דקי"ל דאשה מחוייבת מדאורייתא, מתוקמא מתניתין ("באמת אמרו") כפשטא בכך גדול ובדאכל איהו שיעור דאורייתא, ואתו הני ומפקי ליה (בן ועבד ואשה מוציאים את המחוייבים מדאורייתא)..."

6. סיעת הראשונים המחייבת את הנשים בכהמ"ז מדרבנן:

תלמיד רבנו יונה על אתר כותב: "ומאי דאמרין דנשים חייבות בכהמ"ז, חיובא דרבנן הוא". לפי"ז יוצא שנשים יכולות להוציא אך ורק את מי שאכל שיעור דרבנן (קטנים, מבוגר שאכל שיעור דרבנן), כיון שהמחוייב דרבנן אינו יכול להוציא את המחוייב דאורייתא.²¹ הגמרא בבבא-בתרא פ"א ע"א מציגה מצבים שונים, שבהם המביא פירות לביהמ"ק אינו קורא את פרשת הביכורים (כגון הקונה שני אילנות בתוך שדה חברו, ולא קנה קרקע סביבם, ומכיון שכך אינו יכול לומר "פרי האדמה אשר נתת לי" ועוד). בהקשר לזה מביא תלמיד

20. סוכה פ"ג דף י"ט. מדפי הרי"ף ד"ה "תנו רבנן". 21. נקודה זו, שאין דרבנן מוציא דאורייתא, טעונה הבהרה. מצינו בפרק "שלושה שאכלו" (מ"ח ע"א): "אמר ר' תייא בר אבא אמר ר"י לעולם אינו מוציא את הרבים ידי חובה עד שיאכל כזית דגן". לשיטתו סובר תלמיד רבנו יונה, שאכילת כזית אינה אלא חיוב מדרבנן (עיין בהקדמתנו על שיעורי החיוב), וא"כ נוצר מצב שהאוכל שיעור דרבנן מוציא את המחוייבים דאורייתא! מסביר רבנו יצחק שעלינו לחלק בין נשים לגברים. גבר מן הדין היה ראוי להוציא אחרים אפילו אם לא אכל כלום, דכל ישראל ערבים זל"ז, אך חכמים אסרו עליו להנות מן העולם הזה בלא ברכה, וממילא אינו יכול להוציא אחרים אם לא אכל כלום. ולפיכך כשנחתייב במשהו (אפילו מדרבנן), מוציא אחרים מפני שהוא ערב שלהם. אולם אשה שאינה בגדר ערבות (עיין לעיל בהסבר נקודת המחלוקת בין רש"י לתוס'), יכולה להוציא רק מדרבנן.

רבנו יונה על אתר את עניין הגר: האם הגר מביא וקורא כמו שאר בני ישראל, או שמא מביא ואינו קורא, כיון שלא יכול לומר אשר נשבעת לאבותינו לתת לנו" (אלא כשמתפלל יאמר: בצבור - אלקי אבותיכם; ביחיד - אלקי אבות ישראל) !? להלכה נפסק שמביא וקורא, וכן לגבי בהמ"ז, ומוציא אחרים אפילו אכלו שיעור דאורייתא ! ממשיך תלמיד רבנו יונה ומקשה: הרי נשים אינן חייבות בבהמ"ז אלא מדרבנן, כיון שלא נטלו חלק בירושת הארץ, וא"כ גם גרים שלא נטלו חלק בארץ, לא יוכלו להוציא אלא את המחוייבים מדרבנן ? ומתרג: גרים הם בני אברהם וממילא ראויים לירושה שלהם, וכמו"כ הם בני נחלה, אלא שהארץ נתחלקה רק ליוצאי מצרים ודמי לטפלים 22, אך נשים לאו בני נחלה הן 23, ולכן אין תוקף חיובן כתוקף החיוב של הגרים, וממילא מוציאות רק את אלה ש"ברמתן" - דרבנן.

הזהר בפרשת תרומה 24 כותב שצריך להזכיר "ברית ותורה" בכרכת הארץ, ומכאן אנו למדים שנשים פטורות מבהמ"ז. וז"ל: "מכאן אוליפנא דנשים פטורות מברכת מזונא לאפקא ידי חובה, דהא לית בהו ברית ותורה ...".

מסביר ה"ניצוצי אורות" לחיד"א על אתר, שכיון שפטורות מדאורייתא, אינן מוציאות, אבל חייבות מדרבנן 25. וכן הרא"ש בסוגייתנו כותב, שהבעיה לא נפשטה ומשום כך נשים יכולות להוציא אך ורק את אלו המחוייבים מדרבנן, ולא את אלו המחוייבים מדאורייתא. ובלשונו: "... ולא אפשרטא הבעיא, הלכך נשים אינן מוציאות את האחרים ידי חובתם".

22. ראה ב"ב קי"ז... 23. ומטעם זה כותב הרמב"ן בכ"ב פ"א ע"א שנשים חייבות מדרבנן. 24. דף קט"ח ע"ב בהוצאת מוסד הרב קוק. 25. החיד"א לא מתייחס לשאלה האם מכיון שאינן מוציאות מדאורייתא, אינן יכולות להוציא אף את אלו המחוייבים מדרבנן, או שמא רק את אלו המחוייבים מדאורייתא אינן יכולות להוציא, אך את המחוייבים מדרבנן יכולות להוציא ידי חובה.

7. הלכה למעשה:

הטור בסימן קפ"ו, והרמב"ם בהל' ברכות פ"ה ה"א פוסקים, שמכיון שבעיית הגמרא לא נפשטה, נשים לא תוכלנה להוציא אחרים ידי חובה.

ישנה נ"מ נוספת חוץ מזו הכתובה בגמרא. אשה שאכלה כדי שביעה, ושכחה אם בירכה: האם חוזרת ומברכת, או שמא אינה חוזרת. סיעה אחת טוענה שאין האשה צריכה לחזור ולברך מכיון שזהו מצב של ספק ספיקא: ספק אם בירכה, וספק אם חייבת בכלל מדאורייתא או מדרבנן. הלכך לא תחזור ותברך²⁶. לעומתם יש הסוברים²⁷, שאשה המסופקת אם בירכה תחזור ותברך, מכיון שחיובה הוא מדאורייתא, וממילא ספק דאורייתא לחומרא.

הפסוק שאנו אומרים בבהמ"ז "על בריתך שחתמת בכשרנו ועל תורתך שלמדתנו", מהווה שיקול מרכזי בהכנת גדר חיוב הנשים. להלכה ישנה מחלוקת האם נשים אכן אומרות פסוק זה, או מדלגות עליו. ה"שולחן ערוך" פסק שהמחסר "ברית" או "תורה" מבהמ"ז, צריך לחזור לתחילת בהמ"ז²⁸. הרמ"א על אתר החמיר יותר מהמחבר וכתב שנשים לא תאמרנה "ברית ותורה" בבהמ"ז, אלא תדלגנה על פסוק זה. אולם המשנה ברורה כותב שבימינו נשים נהגו לומר "ברית ותורה", וכיונתם היא לברית הזכרים וללימוד תורתם. או שנהגו לומר, מכיון שגם הן צריכות לדעת את הדינים של "הברית והתורה"²⁹.

26. בדרך זו נקטו ה"כרכי יוסף" סימן קפ"ו סע' ד', הפמ"ג סימן קפ"ו סע' א' ועוד. 27.
 ה"שער אפרים" בסימנים י"א-י"ב, וכן ה"מגן גיבורים" סימן קפ"ו סע' א'. 28. סימן קפ"ז סע' ג'. 29. עיין בסימן מ"ז סע' י"ד, וכן בביאור הלכה שם.